

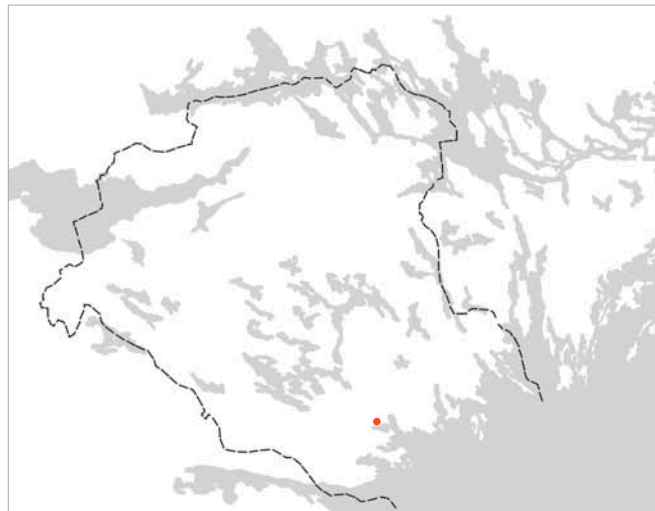
Antikvarisk kontroll

Gamla Residenset

Medeltid och Nyare tid

RAÄ 64 och 231, Nyköpings hus, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län.

Björn Petterson

Antikvarisk kontroll

Gamla Residenset

Medeltid och Nyare tid

RAÄ 64 och 231, Nyköpings hus, Nikolai socken, Nyköpings kommun,
Södermanlands län.

Björn Petterson

ARKEOLOGISKA MEDDELANDEN 2005

© 2005 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@dll.se

Grafisk form och layout: Lars Norberg.
Omslag och inlaga är reproducerad vid Sörmlands museum.
Kart- och ritmaterial: Björn Petterson
Omslagsbild: Södermanlands län. Utredningsområdets geografiska läge markerat med röd punkt.

Där inget annat anges har den digitala Fastighetskartan, respektive Gröna kartan (GSD) för Södermanlands län använts som underlag.

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande 97.0350.

Nyköping 2005

ISSN 1402-9650

Innehåll

Utgångspunkt 5

Tidigare undersökningar

Syfte och metod 8

Syfte

Metod

Landskap 10

Natur och kultur

Resultat 12

Undersökning

Fyndmaterial

Tolkning av ¹⁴C-analysen

Sammanfattning 15

Administrativa uppgifter 15

Referenser 15

Arkiv

Bilagor 17

1. Resultat av ¹⁴C-datering

2. Fyndregister

Figur 1. Översiktskarta över Södermanlands län med kommuner, större orter, vägar och angränsande län. Undersökningsområdets geografiska belägenhet är markerat med röd kontur. Skala 1:800 000.

Utgångspunkt

Sektor arkeologi vid Sörmlands museum har, efter beslut av länsstyrelsen i Södermanlands län, under tre fältdagar hösten 2004 utfört en antikvarisk kontroll av Gamla Residenset vid Nyköpingshus RAÄ64 och 231. Fornlämningsområdet kännetecknas bland annat av kulturlager, byggnader, försvarsverk samt ruiner från medeltid till nyare tid. Fornlämningen är belägen inom Nyköpings gamla stadsområde RAÄ231, Nikolai socken, Nyköpings kommun i Södermanlands län (figur 1 & 2).

Den antikvariska kontrollen utfördes med anledning av att Nyköpings kommun, på uppdrag av Statens fastighetsverk, hade för avsikt att bygga en stödmur under den västra delen av Gamla Residenset vid Nyköpingshus. Stödmuren skulle byggas i ett utrymme under Gamla Residenset innanför porten i byggnadens västra fasad. Denna portöppning var under medeltiden passagen mellan slottets båda förborgar.

Stödmuren skulle byggas av tegel och stötta en sedan tidigare frilagd schaktvägg bestående av drygt tre meter tjocka kulturlager, avsatta på platsen under medeltid och nyare tid. Sektionen hade frilagts vid en tidigare arkeologisk undersökning år 1976 (SR44), men utan att ha dokumenterats på önskvärd sätt. I utrymmet finns även rester efter den medeltida förborgsmuren. Kulturlagerprofilen hade under årtionden stått helt oskyddad och med tiden börjat att rasa, vilket orsakat sättningar i väggar och skorstensstockar i Residensets våning ovanför det aktuella utrymmet.

Uppförandet av den planerade stödmuren skulle komma att dölja största delen av de aktuella sektionen och därmed försvåra framtida studier av lagerföljden. Kulturlager av denna mäktighet och med medeltida ursprung, har tidigare inte påträffats och dokumenterats inom Nyköpingshus. Det antikvariska arbetet omfattade dokumentation av sektionen och antikvarisk övervakning vid bortförande av rasmassor. Dokumentationen av profilväggen skulle utföras så att även delar av ringmuren omfattades av momentet. Dessutom skulle ett prov för ¹⁴C-analys samlas in.

Beslut i ärendet är fattat av länsstyrelsen i Södermanlands län enligt 2 kap 13§, Lagen (1988:950) om kulturminnen m. m (1st dnr. 431-7638-2004). Kostnadsansvarig var Statens fastighetsverk. Projektledare samt fält- och rapportansvarig var arkeolog Björn Peterson, Sörmlands museum.

Tidigare undersökningar

Sedan år 1914 har 18 undersökningar utförts inom slottets område. I samband med undersökningarna har 64 enskilda schakt tagits upp och undersökts. De arkeologiska resultaten har dock varierat, främst bero-

ende på olika målsättningar samt rådande arkeologiska metoder. Åtta av undersökningarna, som totalt innefattar 15 schakt, ligger inom eller direkt anslutning till den medeltida borgens murar.

De mest omfattande undersökningarna genomfördes under början av 1920-talet av Sven T. Kjellberg, (Kjellberg 1923, s 167-182 & SMA, Kjellberg 1923), samt under 1970-talet av Thomas Billig (Billig 1974, s. 39). Målsättningarna med undersökningarna var främst att dokumentera murverk, samt att frilägga och rekonstruera slottets renässansmiljö. De relativt omfattande undersökningarna berörde dock i mycket liten grad borganläggningens medeltida historia. Endast i samband med undersökningen av Kärntornet, 1921-1922, identifierades ett medeltida material med fynd av bland annat skor, kammar, träföremål och keramik.

1921-1922 (SR 37)

Undersökningarna utfördes av Riksantikvarieämbetets representant Sven T. Kjellberg, på uppdrag av dåvarande Byggnadsstyrelsen (SFV) under åren 1921 och 1922. Före undersökningarna var borggården täckt av en frodig och vildväxande gräsmatta och i det nordöstra hörnet, på platsen för Kärntornet, växte trädlika fläderbuskar. De stående murarna var starkt vittrade ofta ända in till kärnan och trampade gångstigar ledde upp till murkrönens högsta utkikspunkter. Arbetet bestod främst av bortschaktning av rasmassor innehållande sten, grus, tegel och murbruk från stora delar av slottets borggårdar. Vidare utfördes restaureringsarbeten, konservering och dokumentation av påträffade murar, borggårdar samt i mindre utsträckning undersökning av kulturlager. De delar av ruinen som berördes av arbetet var de Inre och Yttre borggårdarna, slänten utanför den norra längan vid ån, vallgraven mellan Porthuset samt den så kallade Ostkällaren i slottets nordvästra del, senare benämnd Gästabudssalen.

Då alla lösa rasmassor tagits bort från den Inre borggården hade en heltäckande stenläggning med flera rännstenar frilagts. Den stenläggning som påträffades på den Inre borggården fortsatte även på den Yttre borggården, där även en köksanläggningen med golv av kalkstenshällar från Karl IX tid kunde identifieras. Även den framrensade stenläggningen tolkades som hörande till det sena 1500-talets och det tidiga 1600-talets borggård. Rasmassornas tjocklek varierade från cirka 0,5 meter i den västra delen till drygt 1 meter i den östra delen av den Inre borggården. I massorna påträffades bland annat fynd av keramikskärvor, glaserat kakel samt byggnadsdetaljer, till exempel ornerade och profilerade listverk av sand- och kalksten av 1600- och 1700-talkaraktär.

För att undersöka om den framrensade stenläggningen var den äldsta borggårdsnivån, företogs så kallade djupgrävningar på några platser där schakten grävdes ner till steril nivå. Bland annat grävdes en yta på den Inre

borggården (SR 37b), och en inom den östra förborgen (SR 37a). Schaktet på den Inre borggården uppvisade en profil med 0,4 meter tjocka kulturlager under Karl IX borggård och därunder 0,5 meter lera och sand ner till berget. Sektionen visade en lagerföljd bestående av sex lager med en total tjocklek av drygt en meter. I schaktet inom den östra förborgen framkom, på 0,5 meters djup under kullerstensläggningen, ett 0,2 meter tjockt kalkbrukslager. Därunder identifierades ett 0,3 meter tjockt svart kulturlager i vilket en skärva av brunt stengods påträffades. Skärvan, som utgjordes av bottendelen av en stengodskanna med tummad fotring, kan dateras till medeltid. Totalt omfattar lagerföljden cirka en meter, där ytan av den halvdecimetertjocka svarta kulturjorden bedömdes vara övergången till den medeltida nivån. Lagerföljden kan från kullerstensläggningen beskrivas enligt följande; lera, fyllning med tegel, lera, kalkbruksskorpa (byggnationslager), svart kulturjord och fast berg (SMA, Kjellberg 1923).

1971 (SR 43)

Under åren 1971-1972 bedrevs ett arbetsmarknadspolitiskt projekt i form av ett omfattande renoverings-, restaurerings- och utgrävningsarbete i Kungliga Byggnadsstyrelsens regi vid Nyköpingshus. Arbetet berörde stora delar av slottet, såsom Sjögången, Drottningkällaren, Änglatornet, Nordvästra vällen, Porthuset, Gamla Residenset och angränsande murverk till den Inre borggården. De mest omfattande arbetena utfördes på den så kallade Nordvästra vällen över Gästabudsalen. Vid undersökningarna påträffades ett stort antal fynd från 1500- och 1600-talet, men även en del från medeltid.

Invid Gamla Residensets norra fasad utfördes schaktning för att lägga dagvattenledning. Under ett sand- och kullerstenslager fanns ett kraftigt sotlager och därunder ett lager tegelskrot med kalkbruk. Sotlagret tolkades härröra från branden 1665. Framför trappan låg fragment av en stenläggning som överlagrade sotlagret, vilket medförde att stenläggningen daterades till 1700-talet. Marknivån i gropen framför portöppningen i Gamla Residensets västra kortvägg ansågs vara den medeltida nivån och framtogs i samband med renoveringen av portöppningen under 1940-talet. Gropen omges idag av murar i söder och väster. Jordmassorna i gropen innehöll emellertid sentida håltegel, vilket tyder på att även marknivån i gropen och därunder liggande lager har blivit omrörda på 1940-talet. Muren tillhör troligen 1700-talet och kan ha utgjort grunden för ett trätorn, vars krön har legat i nivå med den igenmurade port som finns bevarad i murverket, och som leder till det nuvarande kinesiska rummet. Muren har ej tillhört befästningen under Gustav Vasas tid som Ivar Schnell skriver i sin bok om Nyköping (Snell 1963, s 36). Man har tidigare ansett att byggnaden, det vill säga Gamla Residenset, uppfördes 1724-26 på rester av murarna till förborgen. Bottenvåningen inreddes till kansli och kök, medan övervåningen inreddes

till landshövdingens residens. Fogbruket är av samma karaktär som på Borgholms slott och Porthusets övervåning tillhör säkerligen 1570-talet. Fogbruksanalysen tyder på att kryssförbandmurarna uppförts under 1500-talet. Våningsbjälklag torde också tillhöra denna period, medan takkonstruktion och rumsindelning tillhör 1720-talet (Billig 1974, s. 39, SMA, Billig 1972 samt SR 43).

1976 (SR 44)

Vid en arkeologisk undersökning under golvet i den västra delen av Gamla Residenset frilades en ostörd kulturlagerföljd. I beskrivningen konstaterades det att de västra och södra murarna är den gamla förborgens omgivningsmurar. Det noterades att lagren i den framrensade schaktväggen sluttade både mot väster och mot muren i söder. Överst beskrivs en stenläggning som troligen tillkommit i slutet av 1500-talet. Vidare drogs slutsatsen att det var de stora byggnadsarbeten som pågick under 1500-talet som gav upphov till de mäktiga byggnadslager som framkom under stenläggningen. Under byggnadslagren syntes kraftiga raseringslager av delvis olika karaktär, och med oklara begränsningar. Därunder följde ytterligare ett byggnadslager, och därefter ett ganska tjockt sotlager mot den södra muren som tunnade av mot norr. Under detta framkom ett myllager med raseringsmaterial och därefter ett lager med inslag av bränd lera. Slutligen noterades ett myllager som kan antas vara avsatt. Ett stycke från den södra muren framkom resterna efter vad som kan antogs vara en äldre mur av brukfogad gråsten med öst-västlig orientering. Norr om den förmodade muren framkom resterna efter plankor med nord-sydlig orientering. Närmast muren låg en plank parallellt med muren. Vid denna nivå avbröts undersökningarna. Efter de ovan beskrivna arbetsinsatserna har området lämnats utan vidare åtgärder (SR 44 samt Viak 1979).

2003 (SR 258)

Under hösten 2003 genomfördes en arkeologisk forskningsundersökning i det nordöstra hörnet av den inre borggården. Undersökningens övergripande mål var att skapa ett nytt underlag för kronologiska studier av byggnaden samt att om möjligt datera dess äldsta delar. Genom en strategiskt vald undersökningsyta kunde flera olika byggnadsfaser studeras. Ytan för undersökningen placerades strax väster om och intill Kärntornet, mot Norra Ringmurens insida. Avsikten var att möjliggöra nya tolkningar, samt att sätta dessa i relation till äldre undersökningar. Tidigare undersökningar hade inte genomförts med en stratigrafisk undersökningsmetod, vilket bland annat lett till oklarheter rörande byggnadens äldsta faser.

Vid undersökningen framkom, cirka en meter tjocka kulturlager samt stenläggningar och rester efter murverk. Lämningsarna kunde preliminärt dateras med hjälp av fyndmaterial och jämförelser med murverk

Figur 2. Utdrag ur Gröna kartans blad (GSD) Nyköping 9H SV med undersökningsområdet markerat. Skala 1:50 000.

från medeltid till nyare tid. Kulturlagren bestod till stor del av omväxlande löst och fast kalkbruk. Mellan de olika kalkbrukslagren fanns tunna avsatta kulturlager av jord innehållande bland annat trärester, kol och sot. Fyndmaterialet var mycket begränsat och bestod av en sammansatt dubbelkam, ett fragmentariskt lås samt enstaka keramikskärvor och metallfragment. Benmaterialet var däremot något rikligare och koncentrerade sig framförallt till de tunna jordlagren mellan kalkbrukslagren. I de djupaste lagren närmast berget var de avsatta jordlagren något tjockare och fetare. De tjocka kalkbrukslagren tolkades till största del som byggnationslager tillkomna vid uppförandet av de påträffade murresterna, medan de tunna jordlagren preliminärt tolkas som avsatta inne i byggnader. Som mest iaktogs nio olika kulturlager på varandra.

Enligt resultat från nyligen genomförda ¹⁴C-analyser på material från den aktuella undersökningen kan de påträffade lämningarna dateras till tidsavsnittet tidig medeltid till Nyare tid. Resultaten visar också att den Inre borggårdens murar har uppförts under andra halvan av 1200-talet.

Syfte och metod

Syfte

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att, inom det av länsstyrelsens angivna undersökningsområdet, fastställa omfattning, karaktär, innehåll, datering, bevarandegrad och vetenskaplig potential för den aktuella delen av RAÄ64 och 231, Nyköpingshus.

En målsättning var även att sätta resultaten från undersökningen i relation till den forskningsundersökning som beskrevs ovan

Genom studier av lagerföljens var avsikten att belysa följande förhållanden:

- Lagerföljdens koppling till borggårdsmuren.
- Stratigrafi ned till steril nivå.
- En datering av bebyggelsens etablering på platsen.
- Förändringar över tid, synligt genom skilda fyndkategoriers koppling till olika lagertyper.

Figur 3. Gamla Residensets västra gavel, med den på 1940-talet åter öppnade medeltida porten mellan Södra och Östra förborgen.
Foto: Björn Petterson.

Den arkeologiska förundersökningen skulle även bilda ett tillfredsställande underlag för länsstyrelsens vidare handläggning i ärendet.

Metod

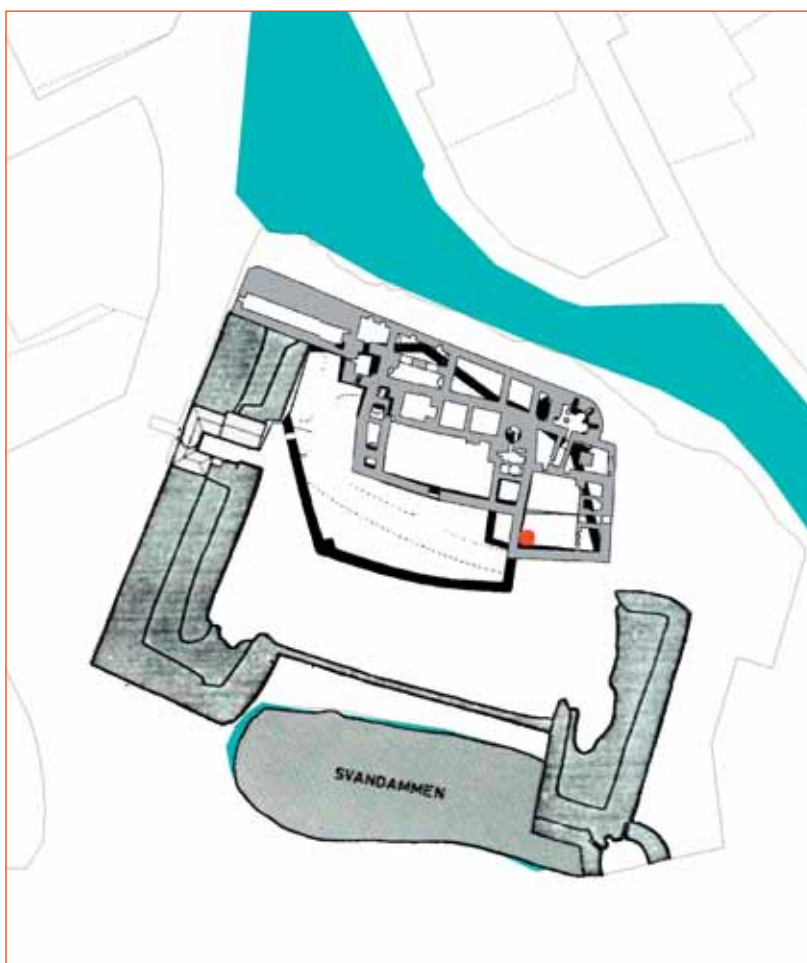
Vid undersökningens inledningsskede besiktigades platsen för den planerade stödmuren belägen under Gamla Residenset. Innanför porten finns ett cirka 3 x 5,5 meter stort utrymme med synliga stenmurar mot söder och väster samt tegelmur mot norr. Murarna mot söder och väster tillhör den medeltida östra förborgsmuren, medan den norra muren är stödmur för Residensets inre murverk. Den schaktvägg som skulle undersökas i den östra delen av utrymmet, reste sig drygt tre meter från marknivå, ända upp till undersidan av plankgolvet till det så kallade Kinesiska rummet i Residenset. Den övre delen av schaktväggen bestod av synliga kulturlager och var nästintill lodrät, medan den nedre delen täcktes av nedrasade lösa torra massor med tegel och grus.

Undersökningen inleddes med att den övre delen av sektionen rensades samt dokumenterades på en upp-

mätningssritning och genom digital fotografering. Därefter stabiliserades denna del av sektionen med plankor och snedstöttor (figur 5).

De rasmassor som låg framför profilen avlägsnades sedan under antikvariskt kontroll för att skydda de orörda kulturlager som fanns bakom och under massorna. Delar av kulturlagren skulle undersökas om stödmuren inte kunde byggas utan att de skadades. Inför en eventuell undersökning av intakta kulturlager skulle samråd ske med länsstyrelsen. I samband med urschaktningen av rasmassorna påträffades endast ett fåtal föremål, av vilka fyra stycken insamlades och registrerades som lösfynd.

Det följande momentet i undersökningen var att rensa den undre delen av schaktväggen. På grund av rasrisk i den norra delen av utrymmet, kunde endast 3,5 meter av sektionens undre del friläggas. Den frilagda delen av sektionen rensades och dokumenterades. Längs en sträcka av en meter i den mittre delen av sektionen kunde dokumentationen utföras ända ner till nivå med berget. Just i detta parti fanns ett tidigare grävt schakt

Figur 4. Nyköpingshus medeltida murverk markerat med svart och 1500-1600-talets murar och vallar med grått. Läget för den aktuella undersökningen vid Gamla Residenset markerat med en röd punkt. Skala 1:2500.

ner till berget. Ingen grävning utfördes i plan i orörda lager vid den aktuella undersökningen (figur 8).

Dokumentationen av de följande delarna av sektionen gjordes likaledes genom manuell uppmättningsritning i skala 1:20 samt fotografering med digitalkamera. Läget för den dokumenterade sektionen mättes in i förhållande till byggnadens murverk och lades därefter in i det GIS-baserade stadsarkeologiska registret för Nyköping RAÄ231 (RT 90). Sektionens läge i höjled refererar till Nyköpings lokala höjdsystem (Nyk lokala), vilket ligger 0,35 meter högre än Rikets höjdsystem från 1970 (RH 70) (Pettersson 2004).

Naturvetenskapliga analyser

Ett ¹⁴C-prov i form av ett djurben insamlades vid undersökningen. ¹⁴C-analysen utfördes av Göran Possnert och Maud Söderman på Ångströmlaboratoriet vid Uppsala universitet. Analysen syftar till att tillsammans med påträffat fyndmaterial och stratigrafiska förhållanden skapa ett kronologiskt underlag för en diskussion angående lagrens och anläggningarnas tidsställning (se figur 7 & bilaga 1).

Landskap

Natur och kultur

I en vik av Östersjön ligger det medeltida Nyköpings stadsområde i en söderslutning, till största delen på sediment av lera, och omgivet av bergiga höjdparter. Mot väster sträcker sig den bördiga Kiladalen ända bort till Kila ödekyrka i väster. I den östra delen av dalen ligger resterna efter Kilakastalen och längts nere vid Nyköpingsån mynning har borgen Nyköpingshus legat på en liten klippö. Under stor del av medeltiden omgavs borgen av vatten. Strax innanför åmynningen har stadens bebyggelse brett ut sig på ömse sidor om ån, troligen med en övervikt på den västra sidan. Ån var under tidig- och högmedeltid betydligt bredare och segelbar upp till i fallen vid kvarteret Nyköpingsbruk (figur 6).

Nyköpingshus borgruin är den enda bevarade världsliga byggnaden från Nyköpings medeltid. Den är starkt kopplad till grundandet av staden och centralmaktens inflytande över såväl staden som regionen. Nyköping

Figur 5. Den aktuella kulturlagerprofilen i den östra delen av utrymmet under Gamla Residensets västra del. Till vänster den rensade övre delen av sektionen. Till höger den rensade undre delen av sektionen efter att de lösa massorna transporterats ut. Foto: Björn Pettersson.

omnämns första gången i skrift omkring 1250 i samband med att drottning Katarina, Erik Erikssons änka, testamenterade allt hon ägde i Nyköping till Gudhems kloster. Tre år senare bytte Birger Jarl till sig egendom i Nyköping av samma kloster och det anses att det rörde sig om samma gods som drottningen tidigare avträtt (Karlén 1973, s. 14ff med där a.a.).

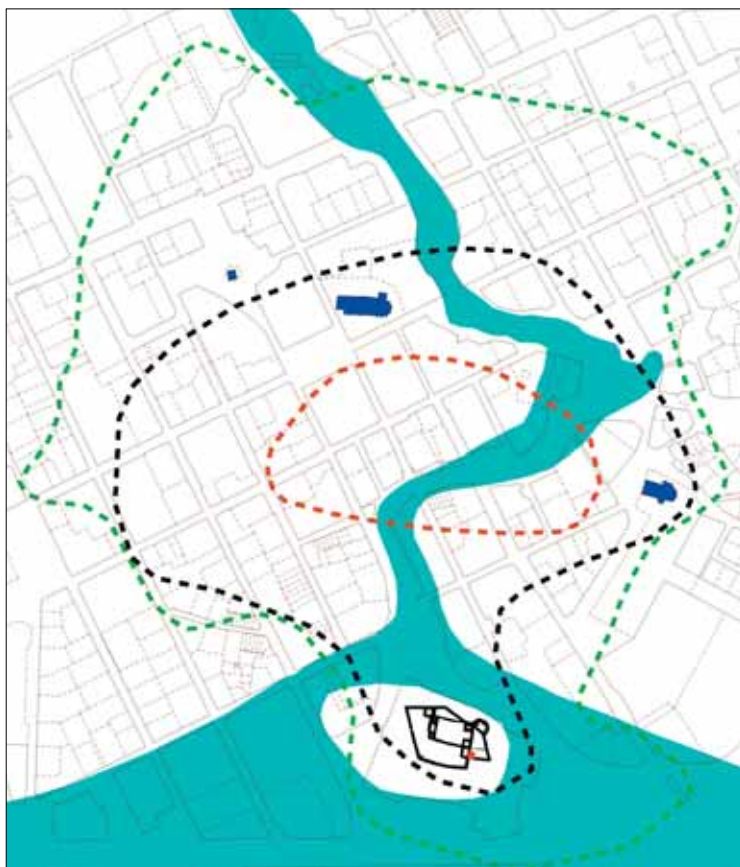
Ett fynd av myntpräglingsunderlag av bly för prägling av Arosmynt som påträffat i stadens kulturlager, markerar att orten har haft en administrativ funktion redan under tidigt 1200-tal.

Av de tidiga städerna har Nyköping länets mäktigaste kulturlager med material från 1100-talet och framåt. I de tjockaste partierna har lagren fortfarande till stora delar ett välbevarat organiskt material. Den ungefärliga utbredningen av den medeltida och den nyare tidens stad är känd, men några säkra dateringar från de äldsta lagren finns inte. Resultat från äldre undersökningar antyder att de högmedeltida lagren innehåller en tät träbebyggelse med ett rikligt fyndmaterial, bland annat omfattande massmaterial från hantverk. Den eller de medeltida stadsplanerna är föga kända, vilket även gäller de medeltida stadsgårdarnas strukturer. Det mesta återstår att göra även när det gäller frågor kring

det medeltida hantverkets organisation, inriktning och omfattning. I samband med de stora undersökningarna i kvarteren Rådhuset och Stallbacken under 1960-1970-talet, framkom omfattande medeltid kulturlager. Undersökningarna är inte utförda med en modern stratigrafisk undersökningsmetod och ligger till största delen obearbetade. Situationen är något bättre när det gäller nyare tid, där det dessutom finns samtida kartmaterial (Petterson 2004a, s 110).

Nyköpingshus utgör en viktig del av Nyköpings historia. Ett flertal undersökningar och antikvariska åtgärder har utförts inom borgområdet under 1900-talet, vilka nästan uteslutande berört tiden från det sena 1500-talet och framåt. Däremot är borgens medeltida historia mindre känd. Sammantaget utgör detta material ett delvis utnyttjat grundforskningsmaterial med god potential för att fördjupa kunskaperna kring skilda frågor. En generell brist är dock att sammanställningar saknas, samt att många äldre undersökningar utfördes med ett utpräglat byggnadsantikvariskt perspektiv, vilket ofta ledde till att informationspotentialen i kulturlagren inte utnyttjades helt.

Efter att den ryska flottan bränt Nyköping 1719 var fördelsen lika stor som efter branden 1665. Nu var

Figur 6. Utdrag ur det Stadsarkeologiska registret för Nyköping, RAÅ231 (Nyköping SR-GIS). Stadens kulturlagerutbredning vid olika tider. Röd linje visar Tidigmedeltid. Svart linje visar Hög- och Senmedeltid. Grön linje visar Nyare tid. Vattnet motsvarar ungefärlig strandlinje vid Tidigmedeltid. De blåa byggnaderna är staden två kyrkor, Nikolai och Helgona, samt klockstapel. Den röda punkten markerar platsen för den aktuella undersökningen. Skala 1:100 000.

hela Nyköpingshus utom Kungstornet raserat. Efter-
som landshövdingens residens vid östra Storgatan
också raserats måste en ny bostad uppföras. En två-
våningsbyggnad i tegel uppfördes på resterna efter
den Östra förborgens murar, vilken stod färdig år
1726. Inom borgen byggdes och inrättades även ett
landskansli, ett kronomagasin och ett landränteri samt
arrestlokaler. År 1769 flyttade landshövdingen till ett
hus uppe i stadsområdet, medan länsförvaltningen
fanns kvar inom slottsområdet fram till 1803, då det
nya residenset stod klart vid Stora torget och adminis-
trationen flyttade dit.

Därefter fungerade Residenset bland annat som upp-
fostringsanstalt för vanartiga barn, tvångsarbetshus,
fattighus, barnhem och dårhus. Denna inrättning funge-
rade ända fram till början av 1900-talet. 1918 öppnades
Gamla Residenset som länsmuseum för allmänheten.
Sedan dess har borgen undersökts och restaurerats vid
ett flertal tillfällen. År 1947 återupptäcktes den medel-
tida portöppningen i Gamla Residensets västra gavel
(Bergman 1992, s 36-46).

Resultat

Undersökning

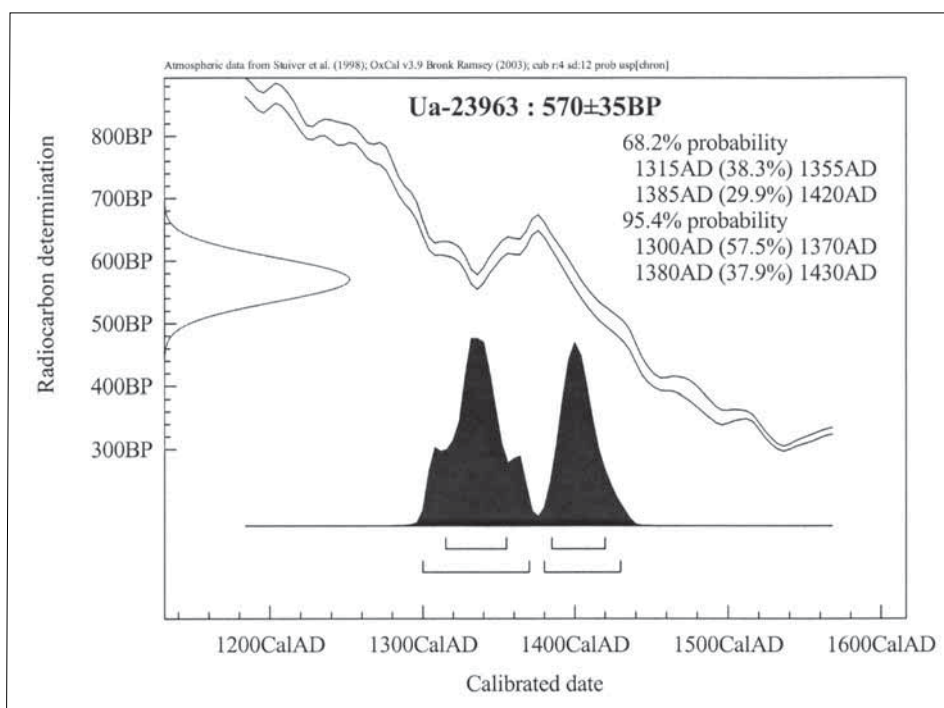
Efter rensning av den frilagda kulturlagerprofilen var
drygt 30 lager synliga i sektionen. Lagren bestod av

avsatta kulturlager, brandlager, stenläggningar, bygg-
nationslager, utfyllnadslager och raseringslager. Strax
ovanför den ursprungliga markytan och berget låg först
ett decimetertjockt kulturlager med ett litet inslag av
tegefliis (lager 3), därefter ett gråsvart kulturlager med
stort inslag av organiskt material (lager 4). I nivå med
det senare lagret låg en stenläggning, vilken tolkades
som den äldsta borggårdsnivån på denna plats, strax
innanför porten till den östra förborgen (+4,7 möh).

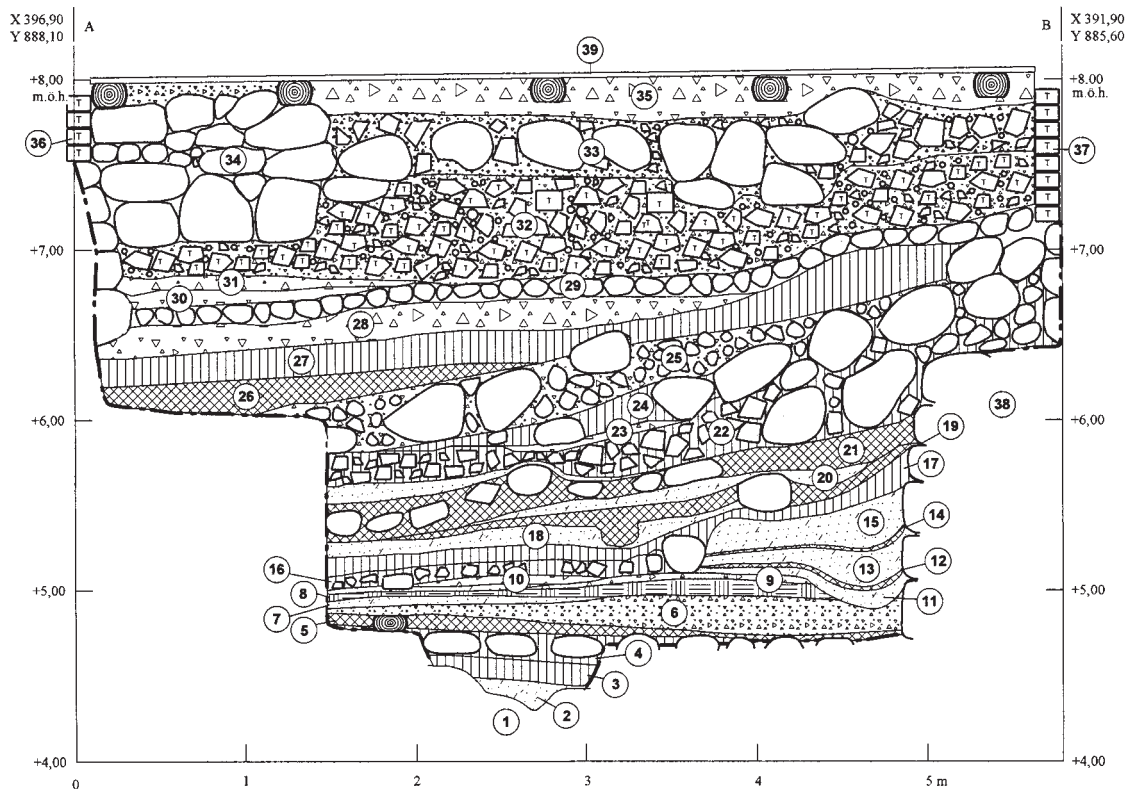
Ur detta lager (4) togs ett djurben för ^{14}C -analys (figur
7 och 8 samt bilaga 1). Tolkningen av ^{14}C -analysen
visade att djurbenet i stenläggningen hade hamnat där
vid tiden runt sekelskiftet 1300 eller senast strax före
belägringen 1318. En fördjupad disussion angående
dateringen förs under rubriken *Tolkning av ^{14}C -analy-
sen* nedan. I och med denna datering av stenläggningen,
kan man anta att även den östra förborgens murar stod
färdiga vid samma tid.

Ovanpå stenläggningen låg ett tunnt brandlager med
sot och kolade trästycken (lager 5), eventuellt tillkom-
met vid förödelsen av borgen år 1318. Därefter följde
en serie påförda lager av sand, grus, sten och tegel-
kross samt brandlager. Lagren tolkades som medeltida
raseringar och utfyllnader i denna del av borgen (lager
6-26).

Nästa skede bestod av två kulturlager och en stenlägg-
ning (lager 27-29). Därav ett lager med kalkbruk och

Figur 7. Kalibrerad ^{14}C -analys av djurben från lager 4 i den aktuella sektionen under Gamla Residenset.

Lagerbeskrivning

1= Berg.	21= Sotig kulturjord med tegel och sten.
2= Ljusgrå lera.	22= Mörkgrå kulturjord med tegel och kalkbruk.
3= Kulturjord med sand lera, små bitar av tegelkross och kalkbruk.	23= Grågult fast kalkbruk.
4= Fet gråsvart kulturjord med inslag av ben träffis, små bitar tegelkross och kalkbruk. 14C-analys av djurben, Ua-23963.	24= Brun kulturjord med tegelkross.
5= Sot och kolade trästycken.	25= Sten och tegelkross.
6= Sten, grus, sand, tegelkross och kalkbruksbitar.	26= Sot och kolade trästycken.
7= Ljusgrå löst kalkbruk och sand.	27= Gråbrun kulturjord med tegelkross och kalkbruk.
8= Orange tegelkross och sand.	28= Grågula kalkbruksbitar.
9= Ljusgrå löst kalkbruk och sand.	29= Kullerstensläggning. Troligen 1580-tal.
10= Fast gulvitt kalkbruk och sand.	30= Rödfergat kalkbruk.
11= Grå lera.	31= Vitt kalkbruk.
12= Sot.	32= Utfyllnadslager. Stora tegelstycken, sten och grus.
13= Grå lera.	33= Utfyllnadslager. Stora tegelstycken, stora stenar och grus.
14= Sot.	34= Grundmur till ovanliggande mellanvägg i Gamla Residenset.
15= Grå lera.	35= Fyllning av kalkbruk och tegelkross under golvet i Gamla Residenset.
16= Stora tegelstycken blandat med kalkbruk och sand.	36= Del av murad tegelvägg i fyra skift.
17= Mörkgrå lerig kulturjord med ben, tegel och grus.	37= Del av murad tegelvägg i åtta skift i den södra väggen till Gamla Residenset.
18= Grå lera med enstaka tegel och kalkbruk.	38= Rester efter den södra muren i den medeltida östra förborgen.
19= Sot och kol.	39= Trägolvet till det så kallade kinesiska rummet i den västra delen av Gamla Residenset.
20= Sand med bitar av tegel och kalkbruk.	

Figur 8. Uppmåtningsritning av den aktuella sektionen under Gamla Residenset. Sektionen innehöll drygt 30 enskilda kulturlager samt två stenläggningar från 1300-tal respektive 1500-tal. Skala 1:40.

tegelkross och ett med kalkbruksbitar. De båda lagren tolkades som underlag för den stenläggning som fanns vid nivån +6,6 - +7,2 möh. Stenläggningen bör ha tillkommit i samband med att Karl IX borggård anlagts i slutet av 1500-talet eller början av 1600-talet. Det finns en uppgift att den östra förborgen stenläggs år 1589 (Bergman 1992, s 25). Med tanke på nivåskillnaden på drygt två meter, mellan den senare stenläggningen och den medeltida stenläggningen, bör den medeltida portöppningen ha varit igenmurad vid slutet av 1500-talet.

Ovanpå 1500-talets stenläggning fanns ett 0,6 meter tjockt lager med stora tegelstycken, sten och grus (lager 32). Lagret bör höra samman med förödelsen av slottet år 1665, då även staden brinner.

Överst i sektionen fanns ytterligare ett antal grus-, sten- och tegelkrosslager (33-35). Lagren tolkades som utfyllnads- och utjämningslager och fyller det resterande utrymmet ända upp till nivå med undersidan av trägolvet i det Gamla Residenset. Residenset uppfördes år 1726 på resterna efter de äldre murverken som landshövdingens bostad. Landshövdingens tidigare residens vid Östra Storgatan förstördes då den ryska flottan brände Nyköping år 1719 (Bergman 1992, s 39).

Fyndmaterial

I samband med undersökningen framkom enbart fyra föremål i form av två skärvor Yngre rödgods (BIIy) samt två bitar slagg, så kallade slaggskårer, vilket är avfallsprodukter från järnsmide. Keramikens typologiskt dateras till Nyare tid. Fynden gjordes inte i intakta kulturlager utan i samband med utschaktningen av de lösa rasmassorna som låg framför den aktuella schaktväggen.

Massorna hade under årens lopp, sedan profilen frilades vid mitten av 1970-talet, rasat ner och lagt sig framför schaktväggen. Fynden av de två Yngre rödgods-skärvorna (BIIy) bör ursprungligen varit bundna till kulturlagren i den övre delen av sektionen, med tanke på deras datering.

Tolkning av ¹⁴C-analysen

¹⁴C-analysen på benet från lager 4, där även en stenläggning påträffades, gav resultatet 570±35 BP. Detta innebär att med 95,4% sannolikhet ligger provet, och därmed även stenläggningen, inom intervallen 1300-1370 eller 1380-1430. Närmare bestämt förhåller det sig så att med 57,5% sannolikhet ligger dateringen mellan år 1300-1370 och med 37,9% sannolikhet ligger dateringen mellan 1380-1430.

Tolkningen av dessa data måste vägas samman med övriga tillgängliga källor som har betydelse för lagrets datering. Här avses såväl föremålsfynd som stratigrafiska förhållanden respektive historiska källor.

När det gäller en närmare datering med ledning av föremål från området, så är materialet mycket magert. Det enda som kan ge en ledning är de tegelflisor som finns i lager (3), vilket ligger stratigrafiskt direkt under det ¹⁴C-daterade lagret (4) och ovanpå steril marknivå (figur 8). Den äldsta kända tegelbyggnaden i denna del av landet är Mariakyrkan i Sigtuna, vars äldsta byggnadsskede skall ha avslutats cirka tio år efter klostrets grundande år 1237 (Redelius 1975, s 114).

I rimkrönikan omtalas Nyköpingshus första gången i samband med Birger Jarls död år 1266, då blir Magnus (Ladulås) hertig över Södermanland och Nyköpingshus. Om detta stämmer så fanns alltså borgen Nyköpingshus före år 1266. Under Magnus Ladulås regeringstid (1275-1290) så omtalas borgen som ett välbyggt fäste och i samband med konug Valdemar Birgerssons fångenskap på slottet så omnämns både "stekar hws", stowa" och herberge". Förmodligen var detta tre fristående byggnader på den Inre borggården. Efter Nyköpings gästabud och förödelsen 1318 så istandsätts borgen sannolikt endast provisoriskt. Inte förrän på 1360-talet, då borgen fallit i Albrekt af Mecklenburgs händer, påbörjas återuppbyggnaden vilken fortsätter även under 1370-talet (Kjellberg 1923, s 168-171).

Mellan åren 1318, då borgen raserades, och 1360-talet då den återuppbyggdes, låg det förutvarande borgföggeriet under Stockholms slott men förvaltades av en särskild sörmlandsfogde. Några mer omfattande byggnationer har troligen inte genomförts under denna period. Under tidsavsnittet 1360 fram till Engelbrektupproret på 1430-talet, så undgick borgen att förstöras (Broberg 1979, s 8).

Sven T. Kjellberg anser att den i tegel uppförda hallbyggnaden i den västra delen av den Inre borggården uppfördes under 1400-talet (Kjellberg 1923, s 173).

Det faktum att tegelmängderna i den nedre delen av sektionen är mycket små (lager 3-5), ger ett intryck av att tegel inte dominerar som byggnadsmaterial vid tiden för den aktuella stenläggningens tillkomst. Det vill säga dateringen bör ligga i det tidigare av två nämnda intervall, (1300-1370).

Medeltiden avslutas för Nyköpingshus med angreppet från Sten Sture den yngre år 1516, då slottets utanverk förstördes (Bergman 1992, s 16). Begreppet utanverk bör tolkas som ett yttre försvar av träkonstruktioner.

Tomas Billigs undersökningar, som utfördes mellan åren 1971 och 1972, visade att västra och södra murarna i Gamla Residenset i bottenvåningens hela höjd består av den medeltida östra förborgens ringmur. Ringmurens nedre del är uppförd med delvis tuktad natursten murade i jämna skift, medan den övre delen upp till andra våningen består av tegel i munkförband. Residensets övre murarna i väster och söder tillhör 1500- och 1600-

talet (Billig 1974, s. 42-45, SMA, Billig 1972 & SR 43).

De synliga resterna av gråstensmurarna tycks vara kraftigt nedrivna och det inga finns uppgifter om att slottets murar raserats vid någon tidpunkt efter förödelsen 1318. Med de ovan framförda förutsättningarna, ligger det nära till hands att tolka den aktuella ¹⁴C-analysens datering till tiden runt sekelskiftet 1300, men före raseringen av borgen 1318.

De överlagrande skalmurarna av tegel i munkförband bör kunna hänföras till det sena 1300-talets återuppbyggnadsskede. Då Raven von Barnekow och Bo Jonsson Grip utförde stora byggnadsarbeten i borgen.

Sammanfattning

Sektor arkeologi vid Sörmlands museum har under hösten 2004, efter beslut av länsstyrelsen i Södermanlands län, utfört en antikvarisk kontroll av Gamla Residenset vid Nyköpingshus RAÄ64 och 231. Fornlämningarna utgörs av ett område med kulturlager, byggnader, försvarsverk samt ruiner från medeltid till nyare tid. Fornlämningen är belägen inom Nyköpings gamla stadsområde RAÄ231, Nikolai socken, Nyköpings kommun i Södermanlands län.

Den antikvariska kontrollen utfördes med anledning av att Nyköpings kommun, på uppdrag av Statens fastighetsverk, hade för avsikt att bygga en stödmur under den västra delen av Gamla residenset. Stödmuren skulle byggas i ett utrymme under Residenset innanför porten i byggnadens västra fasad. Denna portöppning var under medeltiden passagen mellan slottets båda förborgar.

Vid undersökningstillfället fanns i utrymmet synliga rester efter den medeltida östra förborgsmuren samt en sedan tidigare frilagd kulturlagerprofil. Profilen hade under årtionden stått helt oskyddad och med tiden börjat att rasa, vilket orsakat sättningar i väggar och skorstensstockar i Gamla Residensets våning ovanför det aktuella utrymmet.

Vid undersökningen rensades och dokumenterades en 3,5 x 5,5 meter stor sektion, som efter genomfört arbete visade sig innehålla mer än 30 enskilda kulturlager och stenläggningar. Sektionen dokumenterades både på uppmättningsritning och digitalfoto. Dessutom insamlades ett prov av djurben för ¹⁴C-analys.

Resultatet av undersökningen gav att den undre stenläggningen och därmed även färdigställandet av östra förborgen, kunde dateras till tidigt 1300-tal. Ovanpå stenläggningen låg ett tunnt brandlager som eventuellt skulle kunna kopplas till förödelsen av borgen år 1318.

Lagren däröver bestod av sand, grus, sten och tegelkross samt brandlager, vilka tolkades som medeltida raseringar och utfyllnader.

Nästa skede bestod av utfyllnadslager med tegelkross och kalkbruk samt en stenläggning. Denna stenläggningen bör ha tillkommit i samband med att Karl IX borggård anlagts. Det finns en uppgift att den östra förborgen stenläggs år 1589 (Bergman 1992, s 25). Med tanke på att det är en nivåskillnad på drygt två meter mellan den medeltida stenläggningen och 1500-talets stenläggning, bör den medeltida portöppningen ha varit igensatt vid denna tidpunkt. Stenläggningen överlagrades av ett lager med stora tegelstycken, vilket bör höra samman med förödelsen av slottet år 1665, då även staden brann.

Överst i sektionen fanns ytterligare ett antal utfyllnadslager som fyllde ut det resterande utrymmet ända upp till nivå med undersidan av trägolvet i det Gamla Residenset som uppfördes år 1726 på resterna efter slottets äldre murverk.

Administrativa uppgifter

Rapporten ingår i Sörmlands museums rapportserie: Arkeologiska meddelanden 2005:05
Sörmlands museums dnr: KUS04 280
Länsstyrelsens dnr: 431-7638-2004
Tid för undersökningen: Hösten 2004, tre dagsverken.
Personal: Björn Petterson
Belägenhet: Ekonomisk karta över Sverige
9H2d Arnö. Upprättad av Rikets allmänna kartverk.
Skala 1:10 000.
x6514624 y1569865
Koordinatsystem: RT90
Höjdsystem: Nyköpings lokala
Undersökt yta: 3,5 x 5,5 meter i sektion.

Dokumentationsmaterial förvaras i Sörmlands museums topografiska arkiv. Fynd med nr 1-5 förvaras vid Sörmlands museum i väntan på fyndfördelning.

Referenser

Bergman, Mats. 1980. Kungshuset i Mariefred. *I: Sörmlandsbygden 1980*. Södermanlands hembygdsförbunds årsbok. Fyrtioåttonde årgången. Nyköping.

Billig, Tomas. 1974. Fynd och rön kring Nyköpingshus. *I: Sörmlandsbygden 1974*. Södermanlands hembygds- och museiförbunds årsbok. Fyrtiotredje årgången. Nyköping.

Karlén, Lars. 1973. *Nyköpings stads historia. Band 1. Medeltid till vasatid intill 1622*. Red. Stellan Dahlgren.

Utgiven av Nyköpings kommuns stadshistoriekomité. Nyköping.

Kjellberg, Sven T. 1923. Nyköpings hus och residenset. I: *Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början. Södermanland och Nerike*. Ny följd. Stockholm.

Petterson, Björn. 2004a. Stadslager och urbanitet. I: *Vetenskapligt program, Södermanlands län. Arkeologiska meddelanden 2004:02*. Nyköping.

- 2004b. *Stadsarkeologiskt register. Medeltid - Nyare tid. RAÅ231, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Förstudie. Sörmlands museum. Arkeologiska meddelanden 2004:05*. Nyköping.

Redelius, Gunnar. 1975. *Sigtunastudier. Historia och byggnadskonst under äldre medeltid*. Lidingö.

Schnell, Ivar. 1963. *Nyköpings historia. Södermanlands hembygds och museiförbund*. Nyköping.

Arkiv

Sörmlands museums arkiv (SMA)

Nyköpingshus.

Berättelse över utgrävningarna 1921 och 1922. Av Sven T. Kjellberg, den 5 maj 1923.

Billig, Tomas. 1972. Nyköpingshus. Reparationer på Nyköpingshus hösten vintern 1971-72.

SR. Stadsarkeologiskt register för Nyköping. SR1-145 m fl. KUS02 384.

Viak 1979. Rapport dnr 4916, Nyköpingshus 1979-11-30 17:1. Grundundersökningsutlåtande.

Kartor

Geografiska Sverigedata (GSD). Gröna kartan, Södermanlands län. Kartförlaget, Gävle. 1996.

Geografiska Sverigedata (GSD). Fastighetskartan, Södermanlands län. Lantmäteriet. Gävle.

Bilagor

1. Resultat av ^{14}C -datering

Resultat av ^{14}C datering av ben från Södermanland.

Förbehandling av benmaterial (HCl-metoden):

1. Mekanisk rengöring av ytan. (skrapning, ev. sandblästring)
2. Ultraljudsvätt i avjoniserat, urkokt vatten pH=3.
3. Krossning i mortel.
4. 0.8M HCl tillsätts, omrörning (cirka 10°C, 30 min.) (karbonat bort). Löslig fraktion benämns fraktion A.
5. Olöslig fraktion tillsätts vatten och värms under omrörning (90°C, 6-8 timmar). Olöslig del benämns fraktion C och löslig del benämns fraktion D. Fraktion D bör ge den mest relevanta åldern eftersom det mesta av benmaterialets organiska del (kollagenet) återfinns här. Övriga fraktioner kan emellertid ge information om föroreningsinverkan och bör i kritiska fall dateras. Det kemiska utbytet i de olika stegen kan också ge en vägledning om dateringsresultatets pålitlighet genom att benmaterialets kemiska kvalitet därigenom kan bedömas. Den fraktion som ^{14}C -bestäms förbränns till CO_2 -gas som i sin tur Fe-katalytiskt grafiteras före acceleratorbestämningen. I den aktuella undersökningen har fraktionen D daterats.

RESULTAT

En korrektion motsvarande $\delta^{13}\text{C} = -22,1 \text{ ‰}$ mot PDB har utförts.

Labnummer	Prov	^{14}C ålder BP
Ua-23963	Nyköpingshus Gamla Residenset KUS04280 lager 4	570 ± 35

2. Fyndregister

Fnr:	Kontext.	Material	Sakord	Typ	Del	Godstyp	Antal frag.	Vikt(g)	Anmärkning
1	Lösfynd	Keramik	Kärl	Skål	Mynning	Blly	1	12	Nyare tid
2	Lösfynd	Keramik	Kärl	Kruka	Buk	Blly1	1	18	Nyare tid
3	Lösfynd	Slagg	Slagg	Skälla			1	1	910
4	Lösfynd	Slagg	Slagg	Skälla			1	1	200
5	Lager 4	Ben	Djurben				3	128	¹⁴ C-prov. Ua-23963: 570±35